

Umor je izvršila VOS

Martin Brecelj je po desetletjih ugibanj in manipulacij raziskal umor Stanka Vuka v Trstu

Umor Stanka Vuka v Trstu 10. marca 1944 je bil vse od začetka in do danes, torej celih 72 let, predmet manipulacij in sprenevedanj. Prednjačili so levičarji, ki so v številnih besedilih dolžili »nasprotnike OF«, čeprav ni bilo praktično nobenih možnosti, da bi trojni umor storili ti. Kljub temu so napletali hude konstrukte, v katerih so okrivili in s tem očrnili osebe, ki so bile v resnici veliki narodnjaki. Znameniti pisatelj Fulvio Tomizza je o tem napisal tudi odmeven roman in z njim še dodatno prispeval k potvorjeni zgodovini. Zdaj je Tržačan Martin Brecelj po truda polni raziskavi ugotovil, da je odmevni zločin storila komunistična VOS. Nedavno je tržaška založba Mladika to izjemno raziskavo objavila v zajetni knjigi. Avtorja, ki – kako značilno za tovrstne raziskave naše nedavne zgodovine – ni zgodovinar, smo prosili za kratko predstavitev.

Pot vaših prednikov, kot tudi vaša, je bila dolga in vijugava.

Moj oče Ivan se je leta 1948 izselil v Argentino iz političnih razlogov. Doma je bil iz Žapuž pri Ajdovščini na Vipavskem, po vojni pa se je umaknil v Gorico, ker ni hotel živeti v »ljudski republiki«
Jugoslaviji. Po mirovni pogodbi iz leta 1947 pa ni hotel niti optirati za Italijo, saj je bil v njem premočan spomin na mačehovski odnos te države do Slovencev, zlasti za časa fašizma. Kot mnogi drugi se je znašel na čezoceanki na poti v Južno Ameriko. Mama Jožica Legiša iz Devina pri Trstu se mu je v Buenos Airesu pridružila čez leto in pol. Oba sta se v nove razmere kar dobro vživela. V zakonu se nas je rodilo petero otrok, oče pa je imel dokaj solidno službo in je med drugim razmeroma hitro zgradil hišo. Naša družina se je polno vključila v življenje tamkajšnje slovenske skupnosti. Do takšne mere, da sem se npr. sam naučil špansko šele v osnovni šoli. A želja po vrnitvi v domače kraje pri starših ni nikoli ugasnila. Priložnost za to se jima je ponudila, ko je mama s tremi mlajšimi otroki prišla na obisk v rojstni kraj. Leto dni pozneje smo pripluli čez ocean še oče, starejši brat Aleš in jaz. Za starše je bila vrnitev velik izziv. Z velikimi žrtvami sta vsem peterim otrokom omogočila, da smo doštudirali.

Šolali ste se v Trstu?

Po preselitvi sem najprej hodil v nižjo srednjo šolo v Nabrežini, saj sem v Argentini opravil le pet razredov osnovne šole, zadnjega kot gojenec slovenskega škofovega zavoda v Adroguéju. Študij sem nadaljeval na slovenskem klasičnem liceju, prvo leto kot gojenec Alojzijevišča v Gorici, potem pa v Trstu. Po maturi sem se vpisal na tržaško filozofsko fakulteto. Študij sem končal z odliko, vendar pozno. Tedaj sem

se namreč začel spuščati v politično areno, ki me je pogoltnila za vse življenjsko obdobje. Poleg tega sem moral skrbeti za samozadrževanje. Po raznih začasnih zaposlitvah se mi je odprla časnikarska pot pri *Primorskem dnevniku*, pri katerem sem nato služboval do lanskega leta. Srečo sem tudi imel, da sem si med tem ustvaril družino.

Kakšno je vaše delo v okviru manjšinskih organizacij na Tržaškem?

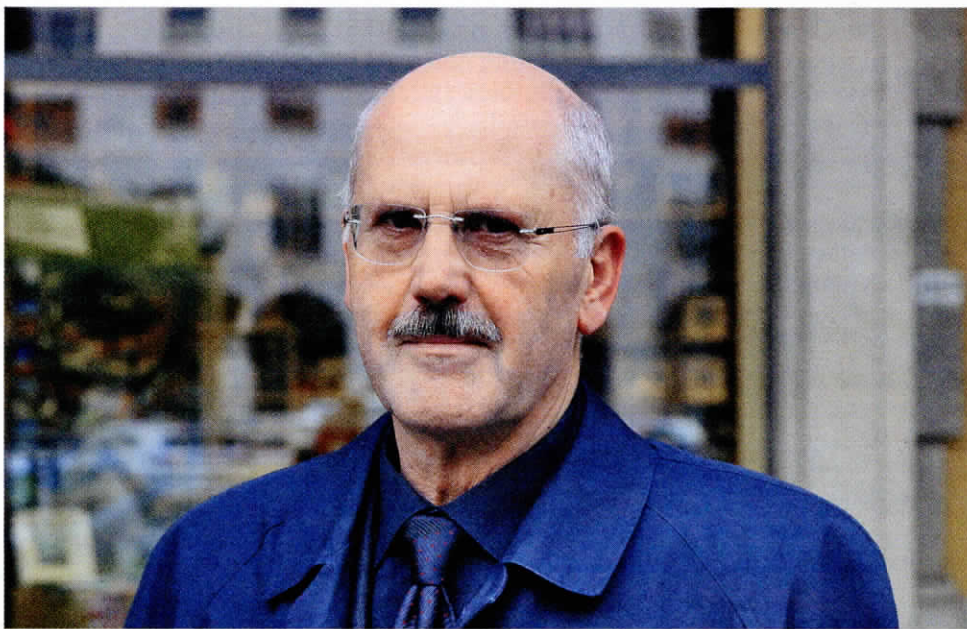
Kot sem omenil, sem manjšinski politiki posvetil vse delovno obdobje. Že v dijaških letih sem bil aktiven v slovenskih manjšinskih organizacijah, zlasti v Slovenskem kulturnem klubu v Trstu in v stranki Slovenska skupnost. V osemdesetih in devetdesetih letih pa sem se politični dejavnosti popolnoma posvetil, kolikor mi je služba pač dopuščala. To je bil čas velikih in burnih sprememb tudi v našem malem svetu. Bil sem občinski svetnik in podžupan v domači devinsko-nabrežinski občini, postal pa sem tudi politični tajnik Slovenske skupnosti, najprej v tržaški pokrajinski, potem pa na deželni ravni. Zdaj že več let nimam nobenih funkcij, če izvezam sodelovanje pri organizaciji študijskih dnevov Društva slovenskih izobražencev Draga in kako drugo malenkost. Zadnje obdobje svojega življenja bi rad posvetil filozofskim in širšim kulturnim zanimanjem.

Kaj vas je pritegnilo k raziskavi skrivnostnega in razvpitega trojnega umora na ulici Rossetti 10. marca 1944?

V resnici me je ta zgodba spremljala od mladih nog. Izhajam iz političnih krogov, v katerih je svoj čas deloval Stanko Vuk. V dijaških letih sem namreč sodeloval pri tedniku *Novi list*, ki ga je ustanovil svak Stanka Vuka Engelbert Besednjak, ga urejal moj stric Drago Legiša in za katerega je poleg pisatelja ter publicista Franca Jeze redno pisal Stankov nečak Marko Vuk, s katerim sem prijateljaval. V tem krogu se je večkrat vnela razprava o tistem težko razumljivem zločinu, ki so ga mnogi pripisovali nasprotnikom Osvobodilne fronte. Kot znamenje tega mojega zanimanja naj omenim, da sem leta 1994, ob 50. obletnici krvavega dogodka, govoril na spominski svečanosti, ki jo je priredila Slovenska skupnost na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu.

V zadnjih letih ste v tržaškem *Primorskem dnevniku* odprli razpravo o umoru, vendar so bili nekateri odzivi značilno omalovažujoči do vaših prizadevanj.

Ta zgodba se je pravzaprav začela leta 2009, ko je tržaški zgodovinar Jože Pirjevec v neki italijanski knjigi o fojbah presenetil s tezo, češ da so trojni umor v Rossettijevi ulici zagrešili slovenski komu-

Martin Brecelj

Foto: I. Ž.

nisti iz vrst OF. Pirjevec se je skliceval na neko anonimno pričevanje, ker pa je njegove, v marsičem prelomne ugotovitve v naši javnosti malokdo opazil, sem leta 2014, ob 70. obletnici trojnega umora, opozoril nanje z daljšim člankom v *Primorskem dnevniku*. S tem sem si nenadejano odprl pot do Pirjeveve anonimne pričevalke, ki mi je razkrila, da je bil eden izmed morilcev Albert Gruden-Blisk, doma iz Šempolaja. To sem potem objavil v drugem članku v *Primorskem dnevniku*. Pirjeveva teza in moja dodatna razkritja so naletela na odmeven, a tu in tam tudi skeptičen in polemičen sprejem v tržaški javnosti. Pojavila se je zahteva po poglobitvi celotne zadeve. Moja raziskava zdaj v knjigi je poskus odgovora nanjo. Res pa je v nekaterih polemičnih reakcijah prihajal do izraza tudi predsodek do kritičnih pogledov na NOB na Primorskem.

GRE ZA RAZKRIVANJE RESNIC, KI SO POSEBNO TRPKE NA PRIMORSKEM.

Umor 10. marca 1944 je razmeroma zgoden politični umor na Primorskem, že to delno nakazuje na storilce.

Iz samega datuma bi v resnici težko skleпали, kdo je zagrešil ta krvavi dogodek. Lahko bi to storili tudi domobranci oz. pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora, ki je bil ustanovljen novembra 1943 v Trstu in je začel delovati februarja 1944, nekoliko teže slovenski četniki, ki so se na Primorskem organizirano pojavili malo pozneje. Vsekakor je šlo za Slovence, saj so morilci po pričevanju vratarice govorili slovensko. Dejstvo, da se je Stanko Vuk z ženo Danico Tomažič in mogoče tudi z ljubljancem Dragom Zajcem odpravil v partizane, bi na prvi pogled govorilo v prid tezi, da je bil umor delo pripadnikov ene ali druge veje protirevolucionarnega tabora. Toda tovrstne možne razlage odpovedo, kadar morajo pojasniti način, kako je bil umor izvršen. Težko si

je npr. predstavljati, da bi domobranci ali kdo na nemški strani hodili morit svoje nasprotnike v mestno stanovanje, saj bi jih lahko aretirali in odvedli v zapor ali v taborišče, začenši s tržaško Rižarno. V svojem delu pa tudi pokažem, da ne veljajo obtožbe na račun četniško usmerjenega pravnik Ernesta Jazbeca, ki se v omenjenih razlagah pojavlja kot eden glavnih osumljencev. Našel sem dokumente, iz katerih izhaja, da Jazbeca 10. marca 1944 zvečer ni bilo v Trstu in da v trojni umor ni mogel biti vpleten niti posredno.

V knjigi *Anatomija političnega zločina, ki je zdaj pred nami, na presenečenje mnogih razkrivate storilce umora. Kako ste prišli do virov?*

V svoji raziskavi sem skušal zbrati vse razpoložljive ustne in pisne vire o zločinu. Zaslíhal sem sorodnike žrtev in druge informirane ljudi, v prvi vrsti zgodovinarje, pregledal sem pristojne arhive in preučil obsežno literaturo. Na tej osnovi sem kritično pretresel dosedanje razlage krvavega dogodka in naposled dovolil še svojo rekonstrukcijo. Pri določitvi storilcev sem se posebno oprl na izsledke preiskave, ki jo je takoj po umoru izvedla tržaška policija, na nekatera pričevanja ter na arhivske fonde Komunistične partije Slovenije, Osvobodilne fronte in njene Varnostnoobveščevalne službe (VOS).

Kaj ste glede umora odkrili? Kdo so storilci?

Po mojih ugotovitvah moramo v tem primeru razlikovati med izvršilci, navdihovalci in naročniki zločina. Kot izhaja iz kopice indicij in dokazov, ki jih v raziskavi dokumentirano predstavim, so trojni umor izvršili trije pripadniki VOS, in sicer njen načelnik na južnem Primorskem Vidko Hlaj ter varnostnika Albert Gruden in Slobodan Šumenjak. Poleg Hlaja so krvavi dogodek navdahnili vosovski informatorji Albert Rusjan, Boris Cergolj in verjetno Bernard Šemerl, ki so v ovadbah pogreli stare zamere na račun Danice Tomažič in Stanka Vuka še iz časov, ko so sodelovali z mladim komunističnim voditeljem

Pinom Tomažičem. Umor Vuka pa so naročili člani Centralne komisije VOS ali komunistični voditelji, ki so bili pristojni za nadziranje VOS na Primorskem. Še najbolj verjetno sta bila v to vpletena član Centralne komisije VOS Edo Brajnik in prvi mož KPS na Primorskem Aleš Bebler, mogoče pa tudi sama načelnica VOS Zdenka Kidrič.

Kateri so bili po vašem razlogi za kruti umor dveh znanih tržaških osebnosti in še zakoncev povrh?

Glavna tarča je bil Stanko Vuk. Bil je politično ambiciozen človek, ki je užival veliko podporo med krščanskimi socialci na Primorskem, tudi med duhovniki. Komunistični voditelji so se bali, da bi načel njihov politični monopol nad narodnoosvobodilnim gibanjem v pokrajini oziroma, če tako rečem, da bi postal nekakšen primorski Aleš Stanovnik, če že ne Edvard Kocbek. Poleg tega si Vuk ni pomišljal odpirati občutljivih vprašanj, kakor je bil umor štirinajstih Cerkljanov na začetku februarja 1944, po krivem obsojenih, da so izdali Nemcem partijsko šolo v Cerknem. To pa se je križalo s komunističnim načrtom revolucionarnega prevzema oblasti. Danica Tomažič je bila ubita kot stranska žrtev, čeprav je res, da so ji komunisti zamerili, ker se je od njih idejno oddaljila. Tretji ubiti, Drago Zajc, se je znašel na nepravem mestu ob nepravem trenutku. Njegov nepričakovani prihod k Vukovim pa morilcev ni ustavil, ker so ti vedeli, da pri OF ni dobro zapisan.

Vaša knjiga bo gotovo pomembno vplivala na odnos do resnice o naši nedavni preteklosti – tudi na Tržaškem.

Upam, da sem nekaj prispeval k boljšemu razumevanju naše polpreteklosti. Zavedam se, kako je moj prispevek omejen in z mnogih vidikov nedorečen. V svoji raziskavi sem med drugim naletel na zanimive prstne odtise, ki so kljub naporom ostali neuporabljeni, pa tudi na zanimivo šifrirano brzojavko, katere sporočilo je kljub trudu nekaterih strokovnjakov ostalo zakrito. Vesel bi bil, če bi moje delo spodbudilo nove raziskave. Zame je bil to vsekakor precejšen umski, pa tudi moralni in čustveni napor. Gre namreč za razkrivanje nekaterih resnic, ki so posebno trpke na Primorskem. Želel bi, da bi v teh prizadevanjih nihče ne videval nujno sovražne osti. S tega vidika sem posebno zadovoljen, da je moje delo podprl dr. Jože Pirjevec, predsednik komisije za zgodovino Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije. Normalno je, da imamo različne poglede, a normalno bi moralo tudi postati, da se kljub temu med seboj pogovarjamo in sodelujemo. Mar ne gre za naš skupni zgodovinski spomin? ■

IVO ZAJDELA